

methodologische toelichtingen om de indruk te wekken dat de geschiedenis van de ontwikkelingspsychologie en van de pedagogiek toch aan wetenschappelijke criteria kunnen beantwoorden. Daarnaast zijn er de handige registers en een uitvoerige literatuurlijst van veertig bladzijden. Ook zijn er talkrijke Wikipedia-achtige biografieën van grote denkers in het vlak van de pedagogie en de ontwikkelingspsychologie.

Jacques DE VISSCHER (Sint-Denijs-Westrem)

PARTICIPATIESAMENLEVING

Anno van der Borg, *De sociale interventiestaat. De fabel van de neoliberale participatiesamenleving ontrafeld*. Antwerpen-Apeldoorn, Garant, 2016, 299 p., ISBN 9789044134407, 29 €

In de Nederlandse Troonrede van 17 september 2013 werd de term *participatiesamenleving* geïntroduceerd. De klassieke verzorgingsstaat, zo stelde de nieuwe koning Willem-Alexander, verandert langzaam maar zeker in een participatiesamenleving. Iedereen die kan, moet voor zijn of haar leven en omgeving verantwoordelijkheid opnemen. Die kijk impliceert een grondig andere inrichting van de samenleving, in het bijzonder van de sociale zekerheid en de langdurige zorg. De noodzaak om het overheidstekort terug te dringen is een voor de hand liggende reden. Fundamenteler echter is de toegenomen mondigheid en zelfstandigheid van de burgers in de huidige netwerk- en informatiemaatschappij. De participatiesamenleving is niet alleen onvermijdelijk, ze is ook waardevol. Als mensen zelf vorm geven aan hun toekomst, maken zij zowel hun eigen leven als de hele samenleving waardevoller.

Anno van der Borg laat zien hoe de paradigmawissel van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving stoelt op een ruime consensus. Gramsci zou spreken van *hegemonie*. Grote delen van de bevolking hebben dit gedachtegoed toegeëigend, alsook professionele werkers in de gezondheidszorg, het welzijnswerk en het onderwijs. De politieke elites vinden hier elkaar over hun dagdagelijkse en gemediatiseerde tegenstellingen heen. Liberalen zien hun ideeën aangaande de terugtrekkende overheid en het individuele initiatief gerealiseerd. Christendemocraten beschouwen de samenleving traditioneel als een organisme waarin individuen en groepen samenwerken, niet als een conflictveld tussen belangengroepen. De participatiesamenleving sluit goed aan bij het katholieke subsidiariteitsbeginsel, volgens hetwelk de staat slechts die taken moet vervullen

waartoe de betrokkenen zelf in hun directe leefgemeenschap niet in staat zijn. Ze ligt ook in de lijn van het reformatorische principe van ‘soevereiniteit in eigen kring’, dat stelt dat elke levenskring zijn eigen onafhankelijke gezag moet uitoefenen zonder beheersing door aan andere levenskring. De christelijk geïnspireerde politiek is gebaseerd op verantwoordelijkheid en naastenliefde. Tenslotte vinden ook sociaaldemocraten hun gading. Hun zogenaamde *Derde Weg* sloot sowieso al goed aan bij de neoliberale principes die in de Washington Consensus werden vastgelegd. Onder de noemers *civil society* en *sociaal kapitaal* benadrukt de participatiesamenleving dat mensen zelfredzaam zijn en samen verantwoordelijk dragen voor elkaar in plaats van de bureaucratische staat. Autonomie en solidariteit, zelfredzaamheid en zorg, wie heeft enig bezwaar?

Bij zoveel instemming vindt de auteur de tijd rijp voor een kritische analyse. Zijn thesis luidt dat er zich, achter de façade van de participatiemaatschappij, een toenemende controle installeert. Hij spreekt van de *sociale interventiestaat*. Eigenlijk gaat het om een gedifferentieerde strategie. De macht heeft een Januskop, zoals ook Loïc Wacquant betoogt. Ten aanzien van de bedrijven wordt gepleit voor horizontaal toezicht dat uitgaat van vertrouwen en wederzijdse afspraken. De overheid knijpt vaak een oogje dicht. Belastingvermijding en -ontduiking door multinationals maken dat de staat jaarlijks miljarden euro’s misloopt. Men transfereert grote sommen aan geld en subsidies naar ondernemingen die minimaal worden gecontroleerd. Als gevolg van de besparingen is de expertise bij de overheid daarenboven afgenomen. Daardoor blijft het weerwerk tegen machtige economische belangen in gebreke. De overheidsuitgaven zelf, zoals bijvoorbeeld de besteding van NAVO-gelden, worden slecht gecontroleerd. Men gelooft blind in privatisering en heeft nauwelijks aandacht voor toezicht en sancties. In de relatie tussen overheid en bijstandsgerechtigden staat wantrouwen daarentegen voorop. Daar is bezuinigen het credo, terwijl men de controle – zowel ten aanzien van voorzieningen als van individuele hulpvragers – opvoert. De auteur verwijst naar de *Wet Werken naar Vermogen* van 2015, die de frequentie en de intensiteit bij het opsporen van sociale fraude enorm vermeerderde. Dit gebeurde onder meer via huiszoeken (‘controle achter de voordeur’), het plaatsen van camera’s, het verzamelen van gegevens over water- en energieverbruik, en het koppelen van verschillende data om risicoprofielen van fraudeurs op te stellen. ‘Terwijl de grip en controle op omvangrijke geldstromen minimaal is, worden in contrast hiermee de burgers, die afhankelijk zijn van inkomen vanuit het sociale domein (uitkeringen) minutieus gecontroleerd.’ (p.181) Vroeger zocht men de oorzaken van armoede in structurele omstandigheden. Vandaag wijst men op een individueel gebrek aan inzet en ethisch besef. Het neoliberale discours is moraliserend, culpabiliserend en bestraffend. De regulering gebeurt steeds meer centraal terwijl de uitoefening lokaal is. In overheidstaal heet deze aanpak *frontlijnwerk*. De gemeenten, met de

wijk als geografisch sturingscentrum, zijn na de besparingen steeds meer het gezicht van de sociale interventiestaat, binnen nationaal en internationaal vastgelegde bestuurlijke kaders.

Daarbovenop komt de afbouw van *countervailing power*. De voor een democratie levensnoodzakelijke tegenmacht wordt niet gestimuleerd, soms ronduit tegengewerkt. De wet op de openbaarheid van bestuur vergt in de praktijk zoveel professionele kennis dat burgers ontmoedigd afhaken. Ambtenaren gedragen zich weigerachtig in plaats van behulpzaam. Door de bezuinigingen op rechtshulp ligt de drempel voor de zwaksten hoger. Het krantenaanbod is verschaald, waardoor de journalistiek als hoeder van de open samenleving onder druk staat. Terwijl lobbygroepen met enorme bedragen en personeel in staat zijn om het overheidsbeleid te beïnvloeden, is de sociaal-culturele sector de laatste decennia voortdurend doelwit van bezuinigingsrondes, regelgeving, bureaucratisering en controle. Dergelijke verstikkingsstrategie is opmerkelijk, want juist het opbouwwerk zou heel goed kunnen functioneren in de uitbouw van een echte participatiesamenleving. De subsidiëring van activiteiten waarop de overheid geen onmiddellijke greep heeft, past echter niet in het politieke beleid. Steeds meer staat de overheid niet naast, maar tegenover de burgers, zeker waar zij proberen een kritische tegenstem te laten horen en zich organiseren.

Sinds de jaren 1990 is het begrip *sociale kwaliteit* ingeburgerd om te toetsen of een samenleving in balans is. Essentieel daartoe zijn: voldoende zelfredzaamheid voor alle burgers, een grote mate van cohesie door wederzijdse acceptatie, en sociale inclusie zodat iedereen betrokken is en kan participeren in de samenleving. Sociaaleconomische zekerheid is een grondvoorwaarde. In het algemeen geldt dat sociale gelijkheid participatie faciliteert en dat sociale ongelijkheid conflicten stimuleert. Naarmate deze aspecten voor eenieder minder gerealiseerd zijn of bepaalde groepen systematisch uitgesloten worden, is de samenleving in disbalans. De conclusie van het boek is duidelijk: ‘Als we de huidige samenleving tegen het licht houden en de tendensen hierbinnen analyseren zien we deze disbalans met rasse scheden toenemen.’ (p. 11)

De auteur baseert zijn analyses en kritieken grotendeels op Nederlandse beleidsdocumenten en interne evaluaties. Dat maakt zijn boek juist interessant, want zijn kritiek is heel *evidence based*. Enige vertrouwdheid met de politiek van onze noorderburen is gewenst. De lijst van eenennegentig afkortingen is daarbij welkom. Van der Borg komt echter tot besluiten die ook buiten Nederland gelden en die men gerust naast de filosofische beschouwingen over neoliberale bestuurlijkheid bij Michel Foucault, de controlemaatschappij bij Gilles Deleuze en de neoliberale fabriek van schuld en straf bij Maurizio Lazzarato kan leggen.

In het *Nawoord*, dat bijzonder kort is, stelt Van der Borg de vraag naar mogelijke positieve veranderingen. Hij wijst op enkele fricties in het systeem die veranderingsdruk kunnen veroorzaken. Op *microniveau* gaat de voortdurende nadruk op individualisering bijvoorbeeld gepaard met een appel op gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. De strategie van volledige tewerkstelling wringt met de stimulans tot mantelzorg en vrijwilligerswerk. Op *bestuurlijk* niveau ontstaan spanningen en conflicten doordat de centrale overheid verantwoordelijkheden naar de gemeenten doorschuift en tegelijk bespaart. Die gemeenten worden dan ook nog geconfronteerd met (delen van) hun bevolking die uit eigenbelang, angst of racistische motieven negatief reageert. Op *macroniveau* tenslotte wordt de positie van het kapitaal onder druk gezet. De auteur vermeldt de kritiek vanwege de OESO op de belastingontwijking door multinationals. De VS proberen greep te krijgen op de enorme geldstromen die met belastingontduiking gepaard gaan. Het *World Economic Forum* bestempelt de groeiende ongelijkheid als een bedreiging voor de wereldeconomie. Doordat grote delen van de bevolking koopkracht missen, gaan veel afzetmarkten verloren. Zullen die fricties en regelrechte contradicties leiden tot meer rechtvaardige economische, sociale en politieke verhoudingen? Het boek eindigt op deze open vraag.

Rob DEVOS (Leuven)

EDMUND BURKE

Andreas Kinneging, Paul de Hert en Maarten Colette (red.), *Burke*, Brussel, Academic & Scientific Publishers, 2017, 300 p., ISBN 9789057186240, 29.95€

Recent is een nieuw boek over Edmund Burke (1730-1797) verschenen. Het is een vervolg in de serie van *De Debatten*. Een twaalfstal auteurs (onder wie de Vlaamse politicus en Antwerpse burgemeester Bart De Wever) bespreekt zijn leven en denken. Wie is Burke eigenlijk? Andreas Kinneging geeft aan het begin van het boek alvast een samenvatting: “Burke is, kortom, géén politiek filosoof. (...) Hij is politicus, redenaar, orator met filosofische belangstelling” (p. 21).

Gegeven deze omschrijving is het opvallend dat het boek toch start met een aantal bijdragen die gaan over Burke als denker. Wellicht was het beter geweest om te beginnen met de tamelijk biografische bijdrage van Coen Brummer over Burke als politicus. Burke maakte deel uit van de *Rockingham Whigs*, een politieke partij